

MARIA WOJTAK

MODLITEWNE KOLEKCJE DORAŹNIE KOMPONOWANE

Niniejszy szkic traktuję jako włączenie się w nurt refleksji filologicznej nad językowym kształtem modlitwy oraz innymi aspektami jej funkcjonowania¹.

Przedmiot charakterystyki będzie i typowy, i zarazem nietypowy. Biorę pod uwagę wypowiedzi z kręgu modlitwy rozumianej jako forma rozmowy z Bogiem lub innymi osobami ze sfery chrześcijańskiego *sacrum*. Zbiór tworzą zróżnicowane formalnie konkretne teksty o pewnych znamionach kolekcji².

Jakie są w odniesieniu do nich formy współwystępowania? Po pierwsze: miejsce – publikacja na obrazkach zawierających wizerunek Maryi, świętego

Prof. dr hab. MARIA WOJTAK – pracownik Zakładu Historii Języka Polskiego i Dialektologii Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; adres do korespondencji: Instytut Filologii Polskiej UMCS, Plac Marii Curie-Skłodowskiej 4a, 20-031 Lublin; e-mail: maria.wojtak@neostrada.pl

¹ Literatura lingwistyczna na temat modlitwy jest już obecnie bogata. Nie ma potrzeby wnikania na użytek tego tekstu we wszystkie zakamarki tego zbioru. Odsyłam więc na początek jedynie do kompendium bibliograficznego, jednego opracowania monograficznego i jednego własnego szkicu, w którym przedstawiam modlitwę w aspekcie genologicznym. Inne odesłania pojawiać się będą w miarę potrzeb interpretacyjnych. Por. *Bibliografia języka religijnego 1945-2005*, zebrała i opracowała M. Makuchowska, Tarnów 2007; M. Makuchowska, *Modlitwa jako gatunek języka religijnego*, Opole 1998; M. Wojtak, *Modlitwa ustalona – podstawowe wyznaczniki gatunku*, w: *W zwierciadle języka i kultury*, red. J. Adamowski, S. Niebrzegowska, Lublin 1999, s. 129-138.

² Możliwości zastosowania pojęcia *kolekcja* w analizach genologicznych pokazuję w artykule: *Gatunek w formie kolekcji a kolekcja gatunków*, w: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. XV, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań 2006, s. 143-152. Najważniejszymi wyróżnikami wszelkich kolekcji, jak w tym opracowaniu przyjmuję za Jerzym Bartmińskim, są: współwystępowanie w określonym miejscu i czasie oraz izofunkcyjność. Odwołuję się też do tej koncepcji, rozwijając podstawowe wątki, w charakterystyce genologicznej modlitewników.

lub scenkę z życia Chrystusa³, służących jako minimalistyczna wersja modlitewnika (mikromodlitewnik)⁴. Niektóre układają się w zbiory o kształcie kolekcji tworzonej przede wszystkim ze względu na ikoniczny składnik obrazka. Po drugie: czas – bez względu na pochodzenie drukowanego na nich tekstu obrazki przeznaczone są dla obecnie żyjących wiernych. Po trzeciej: tematyka – odnoszą się do osób świętych, a właściwie do określonych składników historii zbawienia, są powiązane z miejscami szczególnego kultu, stanowiąc uzupełnienie różnorodnych form kultu wotywnego. Funkcjonują jako jedna z form wpisania ludzkiego doświadczenia w sakralną perspektywę⁵. Po czwarte: funkcje (czy też cele komunikacyjne), gdyż teksty te są, najogólniej rzecz ujmując, modlitewnymi petycjami, czyli przygotowanymi przez Kościół wypowiedziami, traktowanymi jako zalecana forma kontaktu z Bogiem, będącym bezpośrednim lub pośrednim adresatem przekazów. Są formą uwielbienia Boga, wyrazem zaufania, wpisania Boga w ludzkie życie, traktowania Boga jako adresata prośb, podziękowań i deklaracji dokonywanych we własnym imieniu lub jako forma wstawiennictwa⁶. Ze względu na osobliwość dyskursu religijnego w jego wariacie modlitewnym teksty te są też przejawem kościelnej pedagogiki i parenezy⁷. Utrwalają i upowszechniają prawdy wiary, kreśląc stosowny obraz Boga, człowieka i relacji między Stwórcą a stworzeniem. Stają się składnikami zbiorowych praktyk religijnych oraz przejawami indywidualnej pobożności⁸.

³ Por. hasło *Obrazek* w: *Słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. III, Warszawa 2009, s. 244: 'nieduży, graficzny wizerunek czegoś'.

⁴ Modlitewnikom jako gatunkowi poświęciłam kilka studiów oraz rozpraw i książkę. W tym miejscu pragnę odesłać do dwu publikacji zawierających on opis klasycznej wersji modlitewnika: *Genologiczne aspekty charakterystyki modlitewnika – zarys problematyki*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. II, red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań 2005, s. 111-119; *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*, Tarnów 2011, s. 15-26.

⁵ Por. G. C y r a n, *Modlitewna komunikacja doświadczeń egzystencjalnych – na podstawie wybranych modlitewników*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. III, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2007, s. 273-279.

⁶ Por. W o j t a k, *Modlitwa ustalona*, s. 133-134.

⁷ O dyskursie religijnym, ujmowanym z filologicznego punktu widzenia jako całokształt praktyk komunikacyjnych związanych z życiem określonej wspólnoty wiernych por. M. W o j t a k, *Dyskurs religijny w mediach. Próba rekonesansu*, w: *Dyskurs religijny w mediach*, red. D. Zdunkiewicz-Jedynak, Teolingwistyka, t. VIII, Tarnów 2010, s. 17-24.

⁸ Teolog powie, że „służą pogłębianiu religijności ludzi świeckich” – por. J. K o p e ć, *Koronka*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IX, Lublin 2002, kol. 887.

Wstępna analiza pokaźnego zbioru modlitw na obrazkach ujawnia ich formalne zróżnicowanie. Dominują wypowiedzi o kształcie kolekty⁹, a więc modlitwy ustalone z kategorii przygodnych. Można jednak spotkać inne realizacje wypowiedzi modlitewnych, a więc różaniec, koronkę czy tekst poetycki¹⁰. Godne odnotowania są ponadto zbiory komunikatów, które da się interpretować jako kolekcje związane z kultem jednego świętego. W skład takich kolekcji wchodzi wypowiedzi hagiograficzne (z reguły lakoniczne biogramy), modlitwy oraz komunikaty okolicznościowe (na przykład informacje o zgromadzeniu zakonnym, któremu patronuje święty). Osobne kategorie tworzą obrazki prymicyjne oraz będące pamiątką wizyty duszpasterskiej. Sposoby kształtowania kolekcji gatunkowych w tych formach przekazu odkładam do oddzielnego opracowania¹¹.

Charakterystykę szczegółową zacznę od wypowiedzi realizujących wzorzec gatunkowy modlitwy ustalonej. Pojawia się bowiem okazja, aby nie tylko scharakteryzować określony korpus tekstów (realizacji), lecz dopełnić prezentację samego gatunku o treści, których brak w moich dotychczasowych studiach. Opisywałam w nich modlitwę, uwzględniając czteroskładnikowy model analizy gatunku, a więc strukturę, aspekt poznawczy, pragmatyczny i stylistyczny. Stosownych uzupełnień wymaga prezentacja aspektu poznawczego. Stan refleksji genologicznej (w tym moje przemyślenia) upoważnia ponadto do poszerzenia charakterystyki modlitwy ustalonej o zagadnienie jej dyferencjacji. Stopień spetryfikowania wzorca oraz relacje między schematem gatunkowym a jego realizacjami to czynniki, które pozwalają na dostrzeżenie kanonicznego wariantu wzorca i wariantów alternacyjnych.

Wzorzec kanoniczny został już wyczerpująco opisany. Przypomnę więc tylko, że w układzie paradygmatycznym obejmuje on spetryfikowaną strukturę (anakleza, anamneza, prośba, konkluzja, aklamacja) i wyrażone w jej obrębie illokucje (cele komunikacyjne) oraz konwencjonalne sposoby kodowania relacji nadawczo--odbiorczych, a także zbiór wyznaczonych przez wzorzec cech stylistycznych i ich językowych wykładników¹². W układzie syntagmatycz-

⁹ Jest to, przypomnijmy, pierwsza modlitwa celebransa w trakcie Eucharystii, mająca formę oracji.

¹⁰ Nie wszystkie wspomniane formy modlitwy będą w artykule analizowane.

¹¹ Charakterystykę obrazków prymicyjnych zawiera następująca publikacja: M. Nowak, *O pewnym typie religijnych tekstów pamiątkowych (obrazek prymicyjny)*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2005, nr 5, s. 75-87.

¹² Por. konkluzje artykułu: Wojtak, *Modlitwa ustalona...*, s. 132-133; Migut, *Modlitwa. Aspekt liturgiczny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XII, Lublin 2008, kol. 1555-1558.

nym, istotę kanonicznego wzorca da się ująć w następujących schematach: *Modlitwa (do...; o...; za...itd.) Boże, który... (Ty...), spraw, prosimy, aby... (Przez Chrystusa Pana naszego). Amen.* Dodać wypada, że schemat ów wypełniają z reguły w ramach realizacji wzorca kanonicznego formy językowe (często klisze i formuły) wybierane z określonego zasobu środków. W zbiorach modlitw okolicznościowych realizacji schematu kanonicznego nie zdarzają się zbyt często. Modlitwy reprodukowane na obrazkach są z reguły realizacjami wariantów alternacyjnych.

W grupie alternacji ilościowych pomieścić wypada wszelkie uzupełnienia i multiplikacje podstawowego schematu, a więc nadawanie kolejnym składnikom struktury kształtu enumeracji. Anakleza w formie frazy wokatywnej może zawierać kilka dookreśleń adresata modlitwy. Anamneza, funkcjonująca jako struktura narracyjna (prezentacja działań Boga motywujących prośbę), też przybrać może formę wyliczenia (obejmuje ono zwykle kilka paralelnych struktur syntaktycznych). Strukturę addytywną otrzymuje niejednokrotnie podstawowy składnik modlitwy, czyli petycja. Kolejne segmenty stanowią powielenie wzorca kanonicznego. Nie opuszcza się na ogół aklamacji. Konkluza (mająca komunikacyjną wartość doksologii i kształt formułiczny) jest z reguły skracana lub opuszczana.

W zbiorze alternacji przewidzianych przez wzorzec gatunkowy da się jeszcze sytuować: wprowadzenie formuły, która nazywa sytuację modlitewną (o szczegółach w dalszej części artykułu), takie ukształtowanie schematu, aby mógł być on ukonkretniony w akcie modlitewnym (por. możliwość nazwania osoby, w intencji której się modlimy lub dookreślenie przedmiotu prośby). Kilka wypowiedzi uzyskuje osobliwą ramę tekstową, a właściwie odbiegający od schematu jej składnik inicjalny. Nawiązuje się w nim zarówno do struktury kolekty, wprowadzając wezwanie modlitewne, jak i do schematu modlitwy okolicznościowej, uwzględniając tytuł. Zbiór alternacji da się więc zamknąć w określonych procesach kompozycyjnych (dodawanie składników) lub redukcyjnych.

Modlitwy na obrazkach pokazują też możliwości adaptowania różnorodnych konwencji modlitewnych w ramach organizowania prywatnej pobożności. W obrębie indywidualnych form kultu mieszczą się bowiem wypowiedzi, które reprezentują klasę modlitw indywidualnych, a więc nieprzygotowanych przez instytucję kościelną. Jak wiadomo, wypełniają ją modlitwy wotywnie (dla tych nie ma miejsca na obrazkach) lub modlitwy poetyckie, które można wykorzystywać jako formę prywatnej pobożności. Dla wielu modlitw obrazki są jedynie zmianą sposobu upowszechniania, gdyż spotkać je możemy także

w tradycyjnych książeczkach do nabożeństwa. Myślę, że wystarczy odesłać do jednego przykładu. Obrazek przedstawiający Matkę Bożą Chełmską zawiera tekst Modlitwy św. Bernarda (*Pomnij o Najświętsza Panno Maryjo...*)¹³.

Zgodnie z zapowiedzią bliższą charakterystykę zebranego materiału chcę poprzedzić jeszcze uwagami na temat aspektu poznawczego modlitwy. Można powiedzieć, że w modlitwie konkretyzuje się (jest stosownie modelowany) zespół sądów o świecie religijnych przeżyć człowieka wierzącego¹⁴.

Reguły wzorca gatunkowego przewidują funkcjonowanie tego aspektu jako sposobu prezentacji świata przedstawionego (tematyki i sposobu jej ujęcia – pisałam we wcześniejszych studiach)¹⁵. W ramach reguł wzorca (wziąwszy pod uwagę jego status, a zwłaszcza wariantywność i stopień elastyczności schematu) mieszczą się (możliwe do odtworzenia) dyrektywy służące dookreśleniu następujących parametrów: 1. Co ma być w ramach gatunku przedstawiane (świat realny, wyobrażony, świat wiary)?, 2. Przez kogo ów świat jest przedstawiany?, 3. Dla kogo prezentacja jest przeznaczona?, 4. Czemu służyć ma określone przedstawianie świata?, 5. W jaki sposób świat jest przedstawiany?, 6. Jakie środki językowe służą werbalnej prezentacji świata?

Spróbujmy ukonkretnić te postulaty, odnosząc je do wzorca gatunkowego modlitwy ustalonej. Jest to próba uzupełnienia opisu wzorca, jaki zaprezentowałam przed laty w kilku szkicach i artykułach.

Ad 1. Przedmiot prezentacji jest w modlitwie zdawałoby się dość oczywisty. Modlitwa ustalona odnosi się bowiem do tych składników świata *sacrum* (świata świętego), które są depozytem wiary i pozwalają człowiekowi przestrzegać oraz kształtować własne życie zgodnie z prawdami wiary. Za kategorię teologiczną, która te zjawiska obejmuje, można uznać pojęcie przedmiotu religijnego¹⁶. Przypisuje mu się cechę transcendentności, osobowy charakter i najwyższą wartość, co sprawia, że może być opisywany jedynie językiem paradoksu¹⁷.

¹³ Wizerunek ten jest eksponowany w głównym ołtarzu Bazyliki Narodzenia NMP w Chełmie.

¹⁴ Por. J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 73. Autor, prezentując kołody, mówi o dwóch zbiorach sądów o świecie, przynależnych do dwóch powiązanych ze sobą sfer, co pozwala sytuować językowe obrazy świata na dwóch płaszczyznach konkretyzacji: stylowo jako JOS „religijny” i gatunkowo jako „kołodowy”.

¹⁵ Teologiczny punkt widzenia prezentuje hasło: J. Gogola, *Modlitwa. Aspekt duchowy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XII, kol. 1549-1555.

¹⁶ Por. Z. Zdybicka, *Człowiek a religia*, Lublin 1984, s. 172-173.

¹⁷ Tamże, s. 173. Por. też: A. Kłoczowski, *Między samotnością a wspólnotą. Wstęp do filozofii religii*, Tarnów 1994, s. 87; M. Wojtak, *Czy można mówić o stylu człowieczej roz-*

Modlitwa chrześcijańska w jej wersji ustalonej zawiera przede wszystkim wizerunki Boga (w Trójcy Świętej Jedyne) lub poszczególnych osób Boskich (Boga Ojca, Syna Bożego i Ducha Świętego), Matki Bożej i świętych. Są to byty stanowiące przedmiot kultu z określonymi doktrynalnie relacjami wzajemnymi oraz w taki sam sposób dookreślonym stosunkiem do człowieka. W obrębie świata przedstawionego modlitwy część tego wizerunku jest odtwarzana (tematyzowana). Są jednak takie składniki, które funkcjonują w świadomości wiernych jako zbiory przekonań nabytych w trakcie formacji religijnej. Świat jest w modlitwie prezentowany aspektowo, w związku z selekcją składników oraz samą treścią (paletą cech uwzględnionych w wizerunku dla przykładu).

Świat modlitwy to jednak nie tylko rzeczywistość transcendentna. Funkcjonuje w nim także człowiek dążący do świętości i pragnący osiągnąć zbawienie. Są w związku z tym przedstawiane relacje między modlącym się człowiekiem i Bogiem (lub innymi reprezentantami chrześcijańskiego *sacrum*). Występuje on indywidualnie lub w ramach wspólnoty, w imieniu własnym lub wstawiając się za bliźnim, w roli petenta wobec *sacrum*. Najogólniej, jak nauczają teologowie, cechuje go postawa religijnego oczekiwania (nadziei), religijnego zrozumienia (wiary) oraz religijnego oddania (miłości). Modlitwa taką postawę zakłada oraz w ramach parenezy takiej postawy uczy.

Ad 2. Modlitwa ustalona funkcjonuje jako: a) schemat do wypełnienia (por. uwagi o stopniu petryfikacji struktury kanonicznego wariantu wzorca), b) jako tekst kliszowany (do wielokrotnego powtarzania w różnych aktach modlitewnych), c) jako tekst gotowy, który wierny czyni w konkretnym akcie modlitewnym swoją własnością¹⁸, d) jako forma przekazu dana, sygnowana przez Kościół występujący w roli depozytariusza prawd wiary i instytucji organizującej kult. Dla człowieka wierzącego modlitwa w wersji, o której tu mowa, jest darem Kościoła.

Ad 3. Wzorzec gatunkowy modlitwy ustalonej zakłada jej przeznaczenie dla osoby, która wierząc, przyjmuje owe prawdy, akceptuje wizerunek składników świata *sacrum* i jego całościową wizję, choć wizja ta w modlitwie (ujmowanej jako pojedynczy komunikat) nie jest wyczerpująco prezentowana. Modlący się człowiek czyni taki przekaz wyrazem własnych przekonań i pra-

mowy z Panem Bogiem?, w: *Człowiek – dzieło – sacrum*, red. S. Gajda, H. J. Sobeczko, Opole 1998, s. 310.

¹⁸ Jest to więc tekst wielokrotnie aktualizowany.

gnięń. W konkretnym akcie modlitewnym wyraża za jego pośrednictwem swój stosunek do Boga.

Ad 4. W odniesieniu do modlących się wiernych przekaz modlitewny pełni funkcję formacyjną, zapewnia też człowiekowi stosowny kontakt ze sferą sakralną. Aspekt poznawczy wzorca gatunkowego splata się tu z aspektem pragmatycznym. Modlitewna pragmatyka była zaś już niejednokrotnie przedmiotem charakterystyki, więc w tym miejscu tego wątku nie rozwijam.

Ad 5. Modlitwa ustalona zakłada doktrynalną prezentację świata. Jest to prezentacja selektywna, prowadzona z określonego punktu widzenia i w określonej perspektywie (por. parametry przez kogo, dla kogo i po co).

Ad 6. Modlitewne *decorum* odbiega od zasady stosowności obowiązującej w innych sferach komunikacji, a także w innych gatunkach przekazu religijnego¹⁹. Ze względu na komplikacje planów komunikacyjnych i zasadę przełączania komunikacyjnego oraz historię gatunku wektory dostosowania środków wyrazu do przedmiotu oraz podmiotów komunikacji się krzyżują. Prezentowane składniki świata *sacrum* i świata realnego (dostępnego codziennemu doświadczeniu wiernych) są przedstawiane w oświetleniu wzajemnym. Modlitwa służyć ma sytuowaniu, jak wspominałam, świata zwykłego w perspektywie sakralnej. Modelowanie obejmuje kilka składników prezentowanego świata. Na mocy konwencji gatunkowej w roli środków modelujących funkcjonują różnorodne formy językowe.

Zacznijmy od stosownego przedstawiania adresatów modlitwy. Są oni prezentowani w relacjach do osoby modlącej się (występującej, przypomnijmy raz jeszcze, w roli petenta wobec *sacrum*). Do językowych wykładników obrazu osób ze sfery *sacrum* należą w modlitwie środki syntaktyczne, którym gatunek nadaje kształt: a) frazy wokatywnej w funkcji anaklezy, b) zdania względnego w funkcji anamnezy. Formy pierwszego typu uwypuklają przymioty istoty boskiej lub świętego, formuły drugiego typu służą eksponowaniu czynów. Adresaci modlitwy są zatem modelowani jako istoty o określonych atrybutach, działające tak, aby człowiekowi wierzącemu wskazywać drogę ku świętości. Uzupełnieniem tego zbioru stają się środki leksykalne, a wśród

¹⁹ Przypomnijmy w tym miejscu, że pojęcie stosowności jest złożone. Oto objaśnienie z monografii M. R. Mayenowej (*Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, Wrocław 1979, s. 318-319): „Wypowiedź realizuje zasadę stosowności, jeżeli między przedmiotem wypowiedzi a wyborem środków językowych, stopniem ich ozdobności (ornatus) istnieje określona odpowiedniość. Musi istnieć także odpowiedniość między statusem mówiącego i odbiorców a środkami językowymi”.

nich: a) nazwy podstawowe traktowane jako tytuły, b) peryfrazy, c) metafory, d) kolokacje zawierające epitet.

Drugim składnikiem modlitewnego świata jest modlący się człowiek. Wybrane aspekty jego wizerunku są wystawiane w modlitwie wprost, inne presuponowane.

Procesowi modelowania podlega też sytuacja modlitwy, która bywa dookreślana za pomocą formuł kształtujących modlitewny scenariusz (nazywających postawę modlitewną).

Teolog powie, że modlitwa preferuje naturalny konserwatyzm, mając na myśli stosunkowo trwałe zbiór środków stylistycznych, służących modelowaniu najważniejszych składników świata. Dla filologa będzie to realizacja kategorii *ornatus*, oznaczającej określony stopień metaforyzacji języka, jego ozdobności i podniosłości. W ten sposób na mocy konwencji komunikuje się przekonanie o wielkości prezentowanego w tekście przedmiotu (por. uwagi o specyfice przedmiotu religijnego). W ramach modlitewnego sposobu wyrażania przenikają się kategorie hieratyczności, archaiczności i konserwatyizmu w sferze formy (por. trwałość różnorodnych szablonów językowych). Odzwierciedlając w trwałej strukturze (w poetyce mowy) relacje pan–sługa, twórca modlitwy dobiera stosowną tytulaturę, odnoszącą się do adresata, wyraża modlitewne illokucje w sposób odbiegający od współczesnych standardów komunikacyjnych i oddaje modlącemu się człowiekowi gotowy tekst, którym ten w sytuacji modlitewnej posługuje się jako własnym. W poetykę modlitwy wpisana zostaje na trwałe rozbieżność między doświadczeniem egzystencjalnym nadawcy a szatą stylistyczną modlitewnej wypowiedzi²⁰.

Po przedstawieniu uzupełnień do genologicznej charakterystyki modlitwy ustalonej czas na prezentację próby szkicowego opisu kolekcji modlitewnych, jakie są tworzone na obrazkach po to, aby udoskonalać prywatne praktyki religijne katolików.

Jak już wspominałam na początku artykułu, materiał jest bogaty i różnorodny. Można go analizować w porządku formalnym, od strony sposobu realizacji konwencji gatunkowych, lub tematycznym, gdyż obrazki są związane z kultem maryjnym, kultem Chrystusa oraz świętych i aniołów²¹. Najlepszym sposobem wieloaspektowej charakterystyki, prowadzonej z filologicznego punktu widzenia, będzie łączenie dwu wymienionych perspektyw.

²⁰ Por. C y r a n, *Modlitewna komunikacja...*, s. 275.

²¹ Por. H. Z i m o Ń, *Kult*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. X, Lublin 2004, kol. 177; B. M i - g u t, *Kult. W Kościele katolickim*, tamże, kol. 183-186.

Obrazki związane z kultem maryjnym zawierają pojedyncze modlitwy, czasem odbiegające od standardu gatunkowego, najczęściej jednak nie wychodzące poza standard w jego alternacyjnej wersji, lub kolekcje przekazów modlitewnych i komunikatów informacyjnych odnoszących się do funkcjonowania maryjnego sanktuarium i różnych form pobożności, a więc oddawania czci Matce Bożej w konkretnym, uznawanym za cudowny, wizerunku.

Niestandardowy tekst modlitewny został np. dołączony do prezentacji obrazu Matki Bożej w Cudy Wielmożnej w kościele OO. Franciszkanów na Wzgórzu Przemysława w Poznaniu²². Oto ta modlitwa²³:

Poznańska Panienko święta
Przez Wielkopolan sławiona
Jesteś do nieba wzięta
O matko, bądź uwielbiona.

W tekstach bliskich konwencji modlitwy ustalonej odnajdujemy kilka sposobów realizacji schematu modlitewnego. Uruchamia się bowiem w procesach redakcyjnych mechanizmy alternacji. Teksty owe mają zwykle tytuł z nazwą gatunkową w roli sygnału gatunkowego i tekst główny oparty na przekształconej strukturze anakletyczno-anamnetycznej. Istotę przekształcenia stanowi na ogół włączenie w przekaz werbalny opisu sytuacji modlitewnej, a zwłaszcza prezentacji postawy osoby modlącej się. Wypowiedź nabiera charakteru przekazu scenariuszowego. Oto formuły, jakie są stosowane w celu sygnalizowania komunikacyjnego potencjału wypowiedzi: *dziś klęczymy przed Twoim świętym Wizerunkiem* – „Modlitwa do Matki Bożej Licheńskiej”; *stajemy przed Tobą* – „Modlitwa wdzięczności” (do Matki Boskiej Częstochowskiej).

Znamiennym modyfikacjom podlegają w analizowanych modlitwach poszczególne segmenty tekstu. Redukcja może obejmować formułę doksologiczną, która w strukturze modlitwy pełni funkcję konkluzji. Obowiązkowo uwzględnianą częścią modlitwy jest natomiast aklamacja *Amen*. Pozostałe komponenty mogą być poddane przekształceniom jakościowym i ilościowym. W „Modlitwie wdzięczności” odnajdujemy anakletę, w której umieszczono stosowny maryjny tytuł, oraz anamnezę wypełniającą cały tekst. W ten oryginalny sposób (pośrednio) wyraża się uwielbienie dla Bożej Rodzicielki czczo-

²² Por. charakterystykę tego miejsca kultu w: J. Soszyńska, *Do Ciebie Matko idziemy. Sanktuaria Maryjne w Polsce*, Gdańsk 1999, s. 298-299.

²³ Cytując, zachowuję wszelkie graficzne cechy oryginału, a więc także wielkie litery i interpunkcję.

nej przez Polaków w częstochowskim wizerunku²⁴. W ramach owej osobliwej anamnezy wysłowione są też podstawowe prawdy, dotyczące konkretnej formy pobożności maryjnej. Brak, co stanowi największą osobliwość, segmentu petycyjnego. Tekst zyskuje kształt przekazu formacyjnego, pozostałe funkcje schodzą w nim na dalszy plan. W konkretnym akcie kultu prywatnego staje się ta modlitwa głosem człowieka pragnącego wyrazić uwielbienie dla Maryi – Matki i Królowej. Jest to głos osobliwy pod względem stylistycznym, gdyż odbiega od codziennego wysłowienia ze względu na obecność niektórych struktur syntaktycznych (postpozycja przydawki: *Matko nasza, w głębię serc i dusz naszych, dla Narodu naszego, ku obronie Narodu naszego, moce Boże*) oraz uwzględnienie specjalnej metaforyki, w której zamyka się przekaz dogmatyczny. Zacytujmy zatem wspomnianą modlitwę:

MODLITWA WDZIĘCZNOŚCI

Matko Boska Częstochowska
Zwycięska Królowo Polski!

Stajemy przed Tobą, Matko nasza, która patrzysz od sześciu wieków z Cudownego Obrazu na Jasnej Górze w głębię serc i dusz naszych. Ty z miłością pochylasz się nad polską ziemią. Jesteś dla Narodu naszego niepojętym Znakiem łaski Boga, precennym darem Ojca Niebieskiego. Dana na pomoc ku obronie narodu naszego, trwasz wiernie i zwycięsko wśród nas. Obecna w tajemnicy Chrystusa i Kościoła wyjednujesz nam moce Boże przez całe wieki. Amen.

„Modlitwa do Matki Bożej Licheńskiej” zyskała inną formę²⁵. Stanowi bez wątpienia realizację alternacyjnej wersji wzorca gatunkowego, ale podlega innym przekształceniom niż modlitwa wyżej zaprezentowana. Ma rozbudowaną anaklezę, w której nagromadzono kilka tytułów maryjnych, i strukturę addytywną, wypełnioną przez anaforycznie zredagowane petycje. Redukcji podlega tu jedynie formuła doksologiczna. Oto ta modlitwa:

MODLITWA DO MATKI BOŻEJ LICHEŃSKIEJ

Maryjo, Matko Boża i Bolesna królowo Narodu Polskiego dziś klęczymy przed Twoim świętym Wizerunkiem pragniemy Cię błagać o wstawiennictwo Twoje za nami u Boga, pragniemy Cię przeprosić za winy, pragniemy polecić Twojej Matczynej opiece nas samych, nasze troski i cierpienia, pragniemy uprosić Tve Błogosławieństwo dla naszych rodzin, dla naszej miłej Ojczyzny. Wspomnij Bolesna Matko tę godzinę, gdy

²⁴ Por. S. N a p i ó r k o w s k i, *Maryjne tytuły*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XII, kol. 109-110.

²⁵ O dziejach kultu wizerunku w Licheniu por. S o s z y ń s k a, *Do Ciebie Matko idziemy...*, s. 198-203.

bolejąca, zapłakana i prawie konająca stałaś pod krzyżem Swego Syna. Przez te boleści Twego Serca, ulżyj dziś naszym cierpieniom. Amen.

Minimalne kolekcje gatunkowe pojawiają się na obrazkach związanych z sanktuariami maryjnymi i zawierają oprócz tekstu modlitewnego podstawowe dane o konkretnym sanktuarium lub informacje o formach kultu liturgicznego. Aby zilustrować wspomniane tendencje redakcyjne, poddamy bardziej wnikliwej analizie dwa przykłady. Na obrazku przedstawiającym wizerunek Matki Bożej z Gniezna odnajdujemy następujący komunikat odnoszący się do kultu: *W każdy czwartek w kościele OO. Franciszkanów w Gnieźnie o godz. 8.30 i 18.30 odbywa się specjalne nabożeństwo ku czci Pani Gniezna*. Podstawowym składnikiem mikrokolekcji jest jednak modlitwa zatytułowana „Nasza Pani Gnieźnieńska”. Jest to tekst błagalny, mający formę wierszową, podzielony na cztery strofy rymowane nieregularnie. Tekst zawiera tematyzowaną prezentację adresatki modlitwy, jej nadawców oraz samej sytuacji modlitewnej (por. formuły: *do Ciebie wołamy, Przychodzimy dziś do Ciebie*). Adresatka jest wpisana w wypowiedź za pomocą imienia i zaimków osobowych. Nadawców dookreśla formuła: *My Gnieźnieński wierny lud*. Występują oni w imieniu własnym, a także innych wiernych, którym bliski jest kult Maryi w konkretnym wizerunku. Postawę modlitewną wyrażają czasowniki: *pobłogosław, błogosław, daj (otuchę, pomoc), trwaj (w cierpieniu)*. Uzasadnieniem petycji jest w oryginalny sposób zredagowana anamneza otwierająca przekaz. Cały tekst, choć odbiega od komunikatów potocznych, bliski jest egzystencjalnym doświadczeniom człowieka i zredagowany w poetyce codzienności. Oto ta modlitwa:

W twych dłoniach źródło Bożych łask,

Więc do Ciebie wołamy:

„Maryjo prowadź nas!”

Przychodzimy dziś do Ciebie

My Gnieźnieński wierny lud,

Pobłogosław nasze życie,

Nasz codzienny znoj i trud.

Pobłogosław wszystkich chorych

I w cierpieniu przy nich trwaj;

Niech pojmą jego wartość,

Otuchę, pomoc daj.

Błogosław i tych wiernych,

Którzy tu nie mogli przyjść;

Lecz sercem są przy Tobie
Pod znakiem Twym chcą żyć.

Oryginalną modlitwę połączoną z adresem sanktuarium zawiera obrazek z Matką Bożą Różanostocką²⁶. Struktura modlitwy stanowi realizację alternacyjnego wariantu wzorca. Układ anakletyczno-anamnetyczny jest naruszony zarówno przez zmiany kolejności składników, jak i sposób zredagowania anamnezy. Można się też dopatrywać w tym tekście nawiązań do konwencji modlitwy wotywniej w sposobie formułowania prośby (por. *Uproś mi łaskę tak bardzo potrzebną... o ile jest ona zgodna z wolą Wszechmocnego Boga*)²⁷. Anamneza jest rozbudowanym opisem łask, jakich za pośrednictwem Matki Bożej doznali wierni. Tekst kształtuje więc obraz Maryi Orędowniczki przy użyciu tradycyjnych form wysłowienia: *racz wejrzeć, uciekać się, uprosić łaskę*. Oddaje jednak przede wszystkim należny hołd Bogu za pośrednictwem kliszowanej formuły: *Jemu niech będzie cześć i chwała na wieki wieków*. Konwencjonalne środki są w analizowanej modlitwie użyte w taki sposób, że nadają jej formę przekazu, który może funkcjonować jako wyraz pobożności indywidualnej. Ufność, wiara w skuteczność orędownictwa, pamięć o powołaniu człowieka do świętości, uwielbienie Boga – to zbiór illokucji, które czynią z tekstu bardzo dobrą formę dialogu człowieka z Bogiem. Oto analizowana modlitwa:

Wspomożycielsko Różanostocka!

Racz wejrzeć na moją ufność, z jaką uciekam się do Ciebie. Potęgę Twojego wstawienia znają umarli, których wróciłaś do życia, chorzy i strapieni, którym wyprosiłaś zdrowie i pociechę, a nade wszystko grzesznicy, których pojednałaś z Bogiem. Uproś mi łaskę tak bardzo potrzebną... o ile jest ona zgodna z wolą Wszechmogącego Boga; Jemu niech będzie cześć i chwała na wieki wieków. Amen.

O tym, że kolekcje wypowiedzi publikowane na obrazkach mogą być traktowane jako elementarne (minimalne) modlitewniki, najlepiej świadczą zbiory komunikatów powiązane z wizerunkami świętych lub kandydatów na ołtarze. Najbardziej bogaty zbiór stanowią wypowiedzi poświęcone Antoninie Mirskiej. Materiał ikonograficzny (podobizna zakonnicy oraz zdjęcie zebranych na modlitwie członków zgromadzenia) jest uzupełniony następującymi komunikatami werbalnymi:

²⁶ Historię kultu zawiera książka Soszyńskiej *Do Ciebie Matko idziemy* (s. 321-323).

²⁷ Por. M. Wojtak, *Wyznaczniki gatunku wypowiedzi na przykładzie tekstów modlitewnych*, „Stylistyka” 8(1999), s. 113.

1. Najważniejsze przesłanie: *Nic ponad miłość Chrystusa.*
2. Podpis pod zdjęciem: *Służebnica Boża – Antonina Mirska (1822-1905).*
3. Deklaracja członkiń zgromadzenia: *W setną rocznicę śmierci M. Antoniny Mirskiej pragniemy Bogu złożyć dziękczynienie za dar Matki Założycielki Zgromadzenia Sióstr Opatrzności Bożej.*

Wzbogacenie tej kolekcji stanowią wypowiedzi drukowane na odwrocie wizerunku. Znajdujemy wśród nich: modlitwę podstawową połączoną z postulatami uzupełnienia o *Ojczyzna nasz... Zdrowaś Mario... i Chwała Ojcu...*, prośbę o informacje dotyczące łask otrzymanych za pośrednictwem Antoniny Mirskiej, adres zgromadzenia i formułę *imprimatur*: *Za pozwoleniem Kurii Metropolitalnej w Przemyślu dz. 38/95 z dn. 10.01.1995 r.*

Tekst modlitwy jest godny szczególnej uwagi ze względu na jego wstawienniczy charakter i sposób zredagowania. Jest to w niewielkim stopniu zredukowany (bez doksológii i aklamacji) schemat modlitwy ustalonej, w której krzyżują się plany komunikacyjne i mnożą intencje wysłowione zgodnie z zasadą mówienia prostego i zarazem ozdobnego. W strukturze wypowiedzi dostrzegamy powielenie schematu anakletyczno-anamnetycznego poprzedzającego prośby oraz scenariuszowość przekazu (możliwość uzupełnienia wypowiedzi w konkretnym akcie modlitewnym o szczególną petycję). Spróbujmy zatem rozpisnąć ów tekst na stosowne segmenty:

Tytuł: Modlitwa o beatyfikację Sługi Bożej Matki Antoniny Mirskiej

Anakleza: Boże, najlepszy Ojczyzna,

Anamneza: który w Swojej Opatrzności wybierasz kogo chcesz i kiedy chcesz, by okazać Swoją miłosierną miłość zagubionym i wątpiącym,

Prośba: wspomnij na dziecięcą ufność i zawierzenie Twojej Służebnicy, Antoniny Mirskiej,

Anamneza: która z miłości ku Tobie poświęciła się nawracaniu dusz zbłąkanych i zagubionych, i otarła wiele sierocych łez.

Prośba: Użyj Jej chwały świętości na ziemi, a nam za Jej wstawiennictwem udziel łask..., o które Cię pokornie prosimy.

W zbiorze obrazków, który udało mi się zgromadzić, znajdują się analogiczne przekazy. Zdarza się jedynie modyfikacja polegająca na uzupełnieniu tekstu modlitewnego, będącego realizacją schematu modlitwy ustalonej, o litanijskie wezwanie (np.: *Błogosławiona Sancjo, módl się za nami*) lub wstawkę katechetyczną, która może być interpretowana jako kolejny ślad pokrewieństwa analizowanych kolekcji modlitewnych z modlitewnikami. Odnajdujemy taką wstawkę na obrazku prezentującym Jerzego Matulewicza: **Uwaga: Zaleca**

się uzupełnić tę modlitwę w zamierzonej intencji, przystąpieniem do spowiedzi i Komunii św.

Kolejną wersję zbiorów komunikatów tworzących powielane kolekcje stanowią wypowiedzi publikowane na odwrocie wizerunków świętych, a złożone z lakonicznej sylwetki konkretnego świętego oraz adresowanej do niego modlitwy (lub modlitwy, której bezpośrednim adresatem jest Bóg – por. analizę modlitwy poświęconej Antoninie Mirskiej). Aby nie powiększać nadmiernie objętości artykułu, omówię tylko jeden przykład takiej kolekcji. Odnosi się ona do św. Gerarda Majelli. Biogram świętego ma formę standardową (por. strukturę enumeracyjną i nominalny styl wysłowienia) i zawiera podstawowe dane składające się na jego wizerunek²⁸:

ŚW. GERARD (16 X)

Brat zakonny, redemptorysta, mistyk, zwany „aniołem matek”, urodził się 6 IV 1726 r. w Muro k. Neapolu. Wstąpił jako brat do redemptorystów, znany szczególnie z opieki nad biednymi, matkami i dziećmi. Zmarł 16 X 1755 r.

Dopełniająca kolekcję modlitwa stanowi realizację kanonicznego wariantu wzorca gatunkowego. Schemat kompozycyjny tego tekstu przedstawia się następująco:

Tytuł: Modlitwa

Anakleza: Św. Gerardzie,

Anamneza: Twoje orędownictwo przywiodło do Boga wiele serc, stałeś się pocieszeniem i wsparciem dla ubogich, pomocą matkom.

Prośba: Usłysz moją modlitwę. Wyproś u Ojca Niebieskiego szczególne łaski dla matek i ich dzieci.

Konkluzja: Przez Chrystusa, Pana Naszego.

Aklamacja: Amen.

²⁸ Na marginesie można zauważyć pewną niezborność redakcyjną, zwłaszcza powtarzanie niektórych danych.

*

Przedstawione w niniejszym artykule refleksje oraz analizy pozwalają na sformułowanie kilku uwag uogólniających.

Pierwsza odnosi się do genologicznego zróżnicowania modlitwy ustalonej (realizującej schemat oracji). Ten typ modlitwy dysponuje wieloma wariantami wzorca. Wersja kanoniczna złożona z tytułu lub wezwania modlitewnego i tekstu właściwego, stanowiącego całość obejmującą: anaklezę, anamnezę, petycję, konkluzję i aklamację, zawiera doktrynalnie określoną wizję świata *sacrum*, modlącego się człowieka czyni petentem wobec *sacrum*, łączy intencję oddawania czci Bogu z illokucjami dziękczynnymi lub petycyjnymi, a tekstowi nadaje kształt stylistyczny odbiegający od potoczności, patetyczny i na mocy tradycji schematyczny. Wersje alternacyjne powstają na skutek ilościowych przeobrażeń tego schematu (redukcji podlega z reguły konkluzja) i nadawania całości formy addytywnej. Co ciekawe, modyfikacjom w zakresie struktury nie towarzyszą jakieś znaczące przeobrażenia pozostałych aspektów wzorca. Adaptacje są raczej rzadkie i stanowią rezultat pożyczek wewnątrzgatunkowych (por. echa konwencji modlitwy wotywniej lub poetyckiej).

Głównym przedmiotem charakterystyki w niniejszym artykule były jednak nie tylko pojedyncze przekazy modlitewne, lecz kolekcje wypowiedzi przypominające i co do formy, i co do funkcji modlitewniki. Centralnym składnikiem takiego izofunkcyjnego zbioru (służącego formacji wiernych i zaspokajającego potrzebę sprawowania indywidualnych form kultu), eksponowanego na obrazkach, są wypowiedzi modlitewne (najczęściej realizujące alternacyjne warianty wzorca). Pokrewieństwo z modlitewnikami wynika ponadto z obecności eksplicytnie sformułowanego przekazu katechetycznego i formuły *imprimatur*. Dzięki takim kolekcjom wypowiedzi modlitewnych i formacyjnych utrwala się stosowny styl religijności świeckich.

Dla filologa stanowią one cenny materiał badawczy, gdyż pokazują, w jaki sposób reguły dyskursywne wpływają na kształt poszczególnych gatunków, a zwłaszcza dzięki czemu trwa w komunikacji tradycyjna wersja stylu religijnego.

AD-HOC COLLECTIONS OF PRAYERS

S u m m a r y

The author analyses collections of texts included as inscriptions on religious pictures – miniature portraits of figures representing the domain of *sacrum* (e.g. Mother Mary or the Saints). Since

these inscriptions are found in the same place and time, and they share their communicative function, they can be treated as representative of the same genre.

A philological analysis of these texts shows them as manifestations of the convention of fixed prayer (this type of message makes a central and unalterable component of the collection). At the same time, the inscriptions under analysis also contain texts with a catechetical function which make the whole text play a role of a miniature version of a prayer book. Thanks to the inscriptions in question, private forms of religious rite are bestowed a proper form, while the contact of the faithful with the Saints are kept within the doctrinal limits. Philologically speaking, these inscriptions give insight into and help preserve the traditional variety of religious style.

Translated by: Konrad Klimkowski

Słowa kluczowe: gatunek, modlitwa, modlitewnik, kolekcja gatunkowa, styl religijny.

Key words: genre, prayer, prayer book, genre collection, religious style.